

отрывков, малых эпизодов и неполных по содержанию версий эпос «Кыз Жибек» представляет из себя и монолитное крупное произведение в более 4000 стихотворных строк.

«Кыз Жибек» - не только прозаическое произведение, но и чередуется стихотворными строками от семи до одиннадцати поэтических строк. Хранящиеся в архивах рукописи, изданные тексты говорят о том, что этот эпос фиксировался на разных письменных системах, начиная от арабской вязи, латиницы и заканчивая кириллицей.

Название эпоса хотя и принято считать как «Кыз Жибек», все таки имеются и уникальные, подчас оригинальные названия такие как: “Қисса Қыз Жібек хикаясы”, “Қыз Жібек деген өлең”, “Қыз Жібектің өлеңі”, “Қыз Жібек өлеңдері”, “Қыз Жібек қиссасы”, “Төлегеннің Жібекке жолығысқаны” и “Қыз Жібектің тарихы”. Во многих версиях главными врагами выступают реальный этнос – калмыки. Это можно объяснить тем, что одна часть ойратов перекочевал из Центральной Азии в начале XVII века в район Северного Прикаспия и бассейна рек Волги, Жаик (Урал), Эмбы и вошла в прямое соприкосновение с казахскими родами, обитавшими на этой территории. Борьба за пастбищные территории была главным фактором конфронтации кочевников, но эпос, как и в любое другое фольклорное произведение, подчиняясь законам устной традиции, переосмысливает и излагает художественную структуру в своей канве.

Тема борьбы за свою любовь выступает главной идеей, она пронизывает все сюжеты данного эпоса от завязки до последних строк повествования. Ареал бытования «Кыз Жибек» в народной среде охватывал практически всю территорию республики, но основная часть материала о героине Жибек, была собрана в Западной части Казахстана.

Список литературы:

1. Каскабасов С.А. Колыбель искусства. – Алма-Ата: Өнер, 1992.
2. Слаутин Е.И., Пимонов В. И. К вопросу о структуре сюжета // Вестник Литературного института им. А. М. Горького, № 2, 2012.
3. Кыз-Жибек. Опубликовано в академическом издании. – Алма-Ата, 1963.
4. Бабалар сөзі: Жүз томдық. – Астана: "Фолиант", 2006.
5. Козы-Корпеш и Баян сулу. Кыз Жибек: Казахский романтический эпос// отв. ред. т. С.С. Кирабаев, Е.А. Поцелуевский. – Москва: Вост.лит., 2003.

*И.М. Болдырева,
Элиста, Россия*

ХАЛЬМГ УЛСИН АҢУ ИК ЗӨӨР*

**Исследование выполнено при финансовой поддержке РГНФ и Правительства Республики Калмыкия в рамках научного проекта «Фольклорная традиция в постфольклорном пространстве: архивные тексты», № 16-14-08006 а (р).*

Өрәсән номин академин хальмг сойл-тууж шинжлһнә цутхлцгин сацд 1960–1970-гч жилмүдт көгшдәс бичүлж авсн зуульчлһна материалмуд хадһлата. Хальмг кел, литератур болн тууж шинжлһнә институтын номин шинжлһнә күрәлцгин номтнр Хальмг Таңһчин райод эргәд, үгдән һавшун, келмрч, туульч улсас амн урн үгин зөөр магнитофонд болн цааснд буулһж бичүлж авсмн.

1965-гч жилин зуульчлһнд А.И. Сусеев, М.Э. Джимгиров, А.Ц. Бембеева, 1966-гч жилд – А.И. Сусеев, Н.Н. Убушаев, Н. П. Мусова болн М. Д. Онджанова орлцсмн [9].

1967-гч жилд институтын номтнр амн урн үгин зөөр бичүлхин кергт хошуд бәршсн һазр тал йовсмн. Хошуда һазрт уул хальмг келтә, урн, мергн үгтә, алтн чеежтә туульчнр бәәнә гиж Б. Б. Оконов [7, с. 225] болн Н.Н. Убушаев [3, с. 73] номтнр темдглж бичсмн. 1970-гч жилд Устин районд одсн номт Р. П. Дораева иигж бичсмн: «Күңкл ухата, гүн номта, бурхн-шажна ном делгрүлсн, „Тод бичг“ үүдәсн хошуд төрлтә Зая-Пандит хальмг келн улсин сойлын халхар ик тәвц орулсмн. Тегәд хошуд улсин бәәдл-жирһл, авг-бәрц, онч айлһ шинжләд, олн сонһн тууж болн тууль бичүлж аввувидн» [6, с. 214–219].

1967–1968-гч жилмүдт А.Ш. Кичиков, М.Э. Джимгиров, Н.Н. Убушаев, А.В. Бадмаев, Р.А. Джамбинова, Е.Д. Мучкинова болн нань чигн номтнр Үстин болн Яшкульск района көгшдэс соньн материалмуд бичүлж авсмн. 1970-гч жилд институтын номтнр Городовиковск, Целинн, Приозерн, Ики-Буурла болн Үстин райод эргж, соньн амн үгин зөөр бичүлж авсмн [5].

1960–1990-гч жилмүдт институтын номин архивд хардач Е.Г. Бембеева түрүн болж кассетмүдиг темдглэд, диглэд, каталог кеһэд, эрүнэр хадһлсмн. Магнитофонд орулгдж бичгдсн туульс сонсад, нааснд буулһж бичсмн. Өдгэ нагт архивин көрнд дөч хар жил болсн найн кассетмүд бээнэ. Зөрм кассетмүднй оln жилдэн кевтсндэн эвдрэд, медэтнрин келсн үгмүднй тодрахар сонсгдхш. Тер бийнй теднэ ик зунь му бишөр хадһлгдж.

2008-гч жилэс Хальмгин сойл-тууж шинжлһнэ күрэлнд «Өвкнрин зөөр» нег янзта дегтрмүд барт хардг болв. Түрүн болж Б. Х. Борлыкова Приозерн района Шин Мер селэнэ келмрчэс бичүлж авсн туульс белдэд, «Буутан Санжин туульс» дегтр барт харһв [2]. Терүнэ дару хошуд төрлтэ келмрчэс бичүлж авсн «Алтн чеежтэ келмрч Боктан Шаня» [1], чееждэн хадһлсан нааснд буулж бичэд белдсн «Т.С. Тягинован амн урн үгин көрнэгэс» [8], 2014-гч жилд «Герлтсн сувсн (Б.М. Санджиеван бичүлж авсн амн урн үгин көрнэгэс)» дегтрмүд барт харв [4].

Хальмг номин төвин саңгин архивд хадһлгджах кассетмүдт орсн туульс, туужс, домгуд болн сонсхврмуд нааснд буулһж бичэд, өвкнрин үлдэсн үнлж болшго зөөр сергәһэд, дөрвн дегтр барт белдүвидн. Түрүн хойр дегтр «Хальмг улсин урн үгин билг-эрдм» (1960–1970-гч жилмүдт бичүлж авсн зуульчлһна материалмудар) гидг нерәдлһтэ. Эн дегтрмүдт ут тоодан һучн нөөмн домгуд болн туужс, долан аң-аһурсна туск туульс, арвн хойр баатрлыг болн тэвн хойр бээцин туульс орулгдв.

Хальмг келн улс эврэ соньн туужта, байн амн урн үгин зөөртэ, заң-заңшалта, авъяста. Амн үрн үгин хуучна авъясар, уул хальмг келэр бичгдсн өвкнрин туульс болн туужс аһулһарн йир байн, зүсн-зүүльн бас эдл биш. Эдн оln зүсн чинртэ, утхта: мергн-неңнэ, эрдм-сурһулин, ни-негн болн төвкнүн бөөлһнэ, саг-серггин, зөрмг, баатр йовдлын туск болн нань чигн.

Эн дегтрмүдт Мазн баатрин болн Миитр нойна туск туульсин болн туужсин варианты оln. Үлгүрлхд, «Мазн баатрин туск тууль» (Б.У. Церенов, Яшкульск р-н), Мазн баатрин тууж (Меклеев С.С., Приозерн р-н), «Миитр нойн» (М. Лавкушов Үстин р-н) болн н. ч. Найминова Б. М. келмрчэс (Приозерн р-н) «Хан Богд аавта, хатн сээхн ээжтэ Хээртэ Хар Күкл», «Нөөмн зун наста Намжл Улан өвгн долан зун наста Додин Герл эмгтэ», «Өнчн һанң баатрин туск тууль» болн нань чигн бичүлж авсн оln тууль хойрдгч дегтрт орулгдв.

Төрскн һазртан дурта, хару хальмг келн улс һазр-усан магтад, оln тууж, домгуд нерәдж үүдэсмн. Түрүн дегтрт орсн Манңан Омба зәңгчэс (Ик-Буурла р-н) 1888-гч жилд һарсн туужд Манңин тоста һурвн бор – һурвн шимтэ өвснэ тускар келгднэ. Тернй зултрһн, чөдрлһн өвсн, һундл төрхд, һурвдгч өвснэ нернй мартгдж гиж эн туужд келгднэ. Эн дегтрт орсн «Хотын му, малын му хот авч ирснэ тускар» туульд (зәңгчин нернй темглдгдж уга) нег хан түшмлдэн зака-зарң өгнэ. Күүнэ болн хотын му, дөкэд малын хотын му олж авч ир гиж. Тер түшмл оln үртэ угатя кү, хавтха хар һуйр болн малын хамгин му хот – үмкэ шарлжн гийһэд, шарлж таслж авч ирнэ. Юм меддг күн биш бээжч, хамгин сән юм авч иржч, намрин нагт шарлжниг хөн, темән, үкр идэд тарһлдг сән гидг хот болдмн гиж келэд, хан терүг көөһэд һарһна. Тегэд һурвн шимтэ өвсн – зултрһн, чөдрлһн болн шарлжн гиж тоолх кергтэ.

«Ижл Тең хойр һолын туск туужд» (Пампилов С.М., Приозерн р-он) урд нагт Хальмг Таңһчд Ижл һол болн Тең һол бээсмн гиж келгднэ. Кезэнэ тер хойр һолд хальмгин алтн шир буусмн гидг. Түрүн дегтрт орсн «Эвдин нойна туск туужд» (Түрбеев Н.К., Үстин р-он) Тең һол деер серкшин күмни кишг – алтн тул, малын кишг – мөңгн тул алдрсмн гиж келгднэ.

Малла иждснэ учрар хальмгуд малын заң-авъяс йир сөөнөр меддг бээсмн. Түрбән Нусха, Адуда Леонид, Анжра Анка (Элст балһсн) болн Нөөмнэ Булһн келж өгсн аң-аһурсна туск туульс дегтрмүдт орулгдв.

Өөт Мергн Темнэ тускар оln тууль, тууж келмрчнрэс бичүлж авгдсмн. Үлгүрлхд, «Өөт Мергн Темн көвүндэн өгсн селвгин туск туужд» (Найминова Б. М.) эмтнэ бээдл-жирһл болн күүнэ заң меддг Өөт Мергн үкхиннь өмн-өргнд көвүндэн неңн селвг өгсн. Эңкиннь келсн сүл үг медхин төлө көвүн зөрң хажр һарһад, хаана мөр хулхана. Хулһаһад бәргдхләрн, тер залу герин эзн күүкд күүнөннь буру седкл илдкэд, эңкиннь келсн сүл үгин учр-утхнй хаанд медүлж нөөлһсмн.

Өөт Мергнэ тускар Жамин Көшөрин туск туужд (Меклеев С. С. Приозерн р-он) Өөт Мергн Темн Индгин орнд Сурмсг Бумб хаана эрхн сэн сөцгч болж йовсмн гиж келгднэ. Залуһин йирн йисн ик цогцта, ухата, хурц нүдтэ, цевр седклтэ Өөт Мергн Темн Сурмсг Бумб хаанд хадмуд хээһэд, талын орн-нутгт Дондг Омб гидг хаана күүкнд келж ирэд, хурвн марһанд орлицад шүүнэ. Хаананнь болн Дондг Омб хаана күүкнэ хойрин хоорнд хов цацхла, Сурмсг Бумб хан Өөт Мергн Темнэ хойр нүдинь малтж авсмн. Хөөннь Жамин көшөрэн босхчкад, эрвслх, йөрэл тэвх кү хээнэ. Өөт Мергнэс нань күн эрвслж чадшго болж харна. Тегэд Өөт Мергн Темн эрвслэд, бадм сээхн йөрөлэн тэвэд дуусхла, нүдн үздг болсмн гиж эн туужд келгднэ.

Түрүн дегтрт орсн «Өөт Мергн хан» туульд (Тюрбеев Н. К.) Бурхн Багш эмт үүдэчкэд, тежэлин төлэ аһурс һарһсмн гиж келгднэ. Түрүн шүүврт мөрн, терүнэ дару темэн, хөн, үкр, сүл шүүвртнь яман һарч. Эмт үүдэжэсн цагт Бурхн Багшин хажуд Өөт Мергн Темн дахж йовсмн. Өөт Мергн Темниг Йовһн Мергн гийһэд чигн келдмн гиж келмрч цээһнэ.

Тюрбеев Нусха келмрчэс (Үстин р-н) бичүлж авсн «Бор баатр, Улан баатр», «Эвдин нойна туск тууж», «Мазн баатр», «Йовһн Мергн баатрин туск тууж» болн нань чигн домгуд, туужс болн туульс йир соньн. Увш хаана тускар» (Борлыков Я. И., Баһ дөрвдэ нутг) туужд болн «Дөрвн өөрд дөчн түмн монһлла дээлдж һарч ирснэ туск туужд» (Дорджиев М. Б., Өэдрхнэ обл.) бичкн көвүн монһлмудт бэргдчкэд, эврәннь баатрмудан магтад, хортнас ээлго, залу-зөрмг кевэр эмнэсн хаһцсна тускар келгднэ.

«Түмн нойн 1812-гч жилин дээнд орлицсна тускар» тодлврт (Надвидов Н., Каспийск р-он) кезэнэ 1812-гч жилд Францин дээнд эврэ дурар орлицсн хальмгуд Өрәсэд ик нөкд күргсмн. Тегэд Эзн Цаһан хан хальмг темэн цергт болн тедниг һардж йовсн Түмн нойнд ик буульмж өргэд, угатай улстан, ю-күүһән, дуту-дундан күцэ гиж дөчн бочк алт өгсмн гиж эн тодлврт үзүлгджәнэ.

Һурвдгч дегтрнь «Тавн эрднь» гидг нерэдлһтэ. Эн дегтрин хураһу хойр хүвэс тогтгдв. Түрүн эцгднь хальмг амн үгин зөөрин баһ төрл зүүл – үлгүрмүд, тээлвртэ туульс, дуд, йөрөлмүд, кемэлһн, хөкр үгмүд, хойрдгч эцгднь – хальмг келн-эмтнэ авьяс-защал, авц-бэрц болн бурхн-шажна туск материалмуд орулгдв.

Зэцгч Адуда Леонтийин келсэр, тавн эрднь – амн, хамр, нүдн, чикн, толһан экн (Адудов Л. В., Ик Буурла р-он). 1967-гч жилд келмрч Нээмнэ Булһнас (Элст баһлсн) баһ настань учрсн соньн йовдл бичүлж авсмн. Арвн долан наста Булһн үр күүкдтәһән хурл оддг бээсмн. Нег баахн манж күүкдлә харһад, хальмг авьясмудин тускар цээһж өгсмн: «Бичкн күүкд юм соцсдмн. Тадн соцстн, оньгтн. Чикн ю болвчн соцсдмн. Нүдн ю болвчн үздмн. Чееж ю болвчн хадһлдмн. Энүгән күүкдтән болвчн келхт. Үкүгт мах дүрчкхлә, үмкәрж оддмн. Келсн үг саната күүнэ чеежин нег өццгт йовад йовдмн».

«Тавн ямата, ташхн шар күүктэ, улагч үкртэ, хар нохата өвгн эмгн хойр» тууляр үлгүр бэрэд, келмрч иигж цээһж келнэ: «Эмгн өвгн хойрин үлгүр. Орчлд төрсн эмтнэ дунд ухатачн, һэргтәчн эмтн бээдг. Ухата күн ухаһар йовдг, һэргтэ күн һэргэр йовдг. Юмиг тоолад, санад медэд йовдг күн бээдг. Эн өвгн тегэд тоолврчн уга, уханчн уга. Ухаһар хээж, юм меддго. Тоолвр тоолж, юм сандго. Сананчн уга, тоолврчн уга. Толһаднь усн тогтсн, чеежднь сацсрг урһсн иим өвгн болж һарчана эн. „Чееждән санхнчн, толһадан тоолхнчн“ гидг үлгүр эн болжана».

Нээмнэ Булһна келсн тоот Түрбән Нусхан (Үстин р-он) келсн ухан-тоолврла ирлицнэ. 1967-гч жилд келмрч Түрбән Нусха «Өмн һарсн чикнэс хөөт урһсн өвр» үлгүрин утх-утх иигж цээһж өгсмн: «Өмннь чикн урһсн, хөөннь өвр урһсмн. Тер өмнк гиснь көгшн улс болжана. Та зогсжатн, баажа, би келнэв, би меддүв гиж баһчуд келнэ. Көгшәннь үг соцсх кергтэ. „Хуучнд худл уга“. Көгшдэс үлгүр авсн баһчуд тегэд бас медх».

Филолог номин кандидат, профессор Н. Н. Убушаев 1960–1970-гч жилмүдин зуульчлһна тускар иигж сергәж келв: «Сарпа селәнд туульчнрла күүнджэсн цагт зөвэр наста медэт Очра Сэрә келж эс өгхлә, өөрнь суусн Гарри Рокчинскийин һаһц ээжиннь һарлдсн ах Түрбән Нусха эклж келхлә, наадк медэт чини келжэхиг би соцсад угав гив. „Өмн һарсн чикнэс хөөт урһсн өвр“ гиж бидн шоглуvidн. Тиигхлә Түрбән Нусха мадниг хөрв. Болһажатн, көвүд, халунд өвр дээр батхн хурдмн. Тер батхниг чикн хөрдмн гиж Түрбән Нусха келв. Тер үгмүд мана сананд оньдинд үлдв. Чикн гиснь дала юм үзсн, соцссн мана көгшд болж һарв».

Кезэнэ цагт мана өвкнр үг келсн цагтан үлгүрмүд орулж келдг бээсмн. Үлгүрмүд олн зүсн төрмүд, бээдл-жирһл медүлнэ. Хулха, худл, хов, хуурмг, мек, аля йовдл үлгүрмүдт бурушагдна. «Тавн эрднь» дегтрт Б. М. Найминова зэцгчэс соньн дуулн келдг үлгүрмүд бичүлж авгдсмн:

Болх үгиг келич,
Болшго үгийһэн бичэ келич.
Кергтэхн үгийһэн келич,
Керг уга-ла хамгиг
Кеерл хаяд йович.

Хальмг амн-үгин зөөр сонһн болн өргн. Тедн дунд ик орм эзлжэхнь – тээлвртэ туульс. Насунов У.Н. (Ик-Буурла р-он), Батнасунова Б., Леджинов Ц.Б. (Яшкульск р-он), Тюрбеев Н.К., Салбииков Х.А. (Үстин р-он) болн нань чигн келмрчнрэс тээлвртэ туульс бичүлж авгдсмн. Дэкэд болхла, хальмг улс бүтүһэр күүндг бээж. Бүтүһэр келсн үгмүд, Адуда Леонтийн келсэр, илэр келдго, наһаһар келдг үгмүд. Борлыковин Я.И. нуувчинэр келж өгсн хөкр үгмүд (шог үгмүд) амн урн үгин үүдөврт хальмг улсин олһа, ке, хурц, мергн кел илдкнэ.

Эн дегтрт хүрм давулдг авъясмуд «Кезэнэ көвүн гер авлһна тускар (Балеев Н.С., Приозерн р-он), «Күүкн хэрд һардгин тускар» (Болдырев О.Э., Элст балһсн), «Өмскүл өмсклһнэ авъяс», «Идэ-чигэ дуулж өгдг авъяс» (Болдырев О.Э., Элст балһсн), «Мордсн күүкнэ нер сольдг авъяс» (Соглякова Киштэ, Хар Булг), «Хүрмин хот йөрэлһн», «Шин ирсн берин үс хувалһна тускар», «Цаһан шалвр» йөрөдг авъяс (Убушиева Мацг, Увшин Санж Баһ, Дөрвдэ р-он) болн нань чигн авъясмуд көгшдэс бичүлж авгдсмн.

Хүрмин нээрт күргн күүкн хойрт эрк биш йөрэл нерэддг. Йөрэл холта юмн гиж тоолдг. «Иржэх бериг йөрөдг йөрэл» Битенкеев Г. (Хар һазра р-он), Мураева М. Б. (Яшкульск р-он), «Көвүн гер авхла, тэвдг йөрэл», «Күүкдөн хэрд һархла, тэвдг йөрэл» Шараев Далт (Үстин р-он), Балеев Н. С. болн нань чигн келмрчнрэс бичүлгдсмн. «Шалвр өмсклһнлэ тэвдг йөрэл», «Өмскүл йөрөлһн» Баһ дөрвдэ района Убушиева Ц., Убушиев Э. Н. медэтрэс бичүлгдж.

Кезэнэ өлгц – уг-тохмин цаһан, улан эс гиж хар утцн күчн иктэ юмнд тоолдгд бээсмн. Өлгц эс авч ирхлэ, үрн-садна жирһл тату болх гийһэд сежэд, көөһэд һарһдг бээсмн (Улядунова Д. У.). Өлг-эдин авъяс кен негэн хэлэж, нүдн-амн болж, бидн иигж йовий гиж ам авлцж, үг күүндг сэн йорта авъяс болж тоолдгд бээсмн (Увшин Санж, Баһ Дөрвдэ р-он).

Кезэнэ хүрмд көвүн, берин һазрт яс кемэлһдг бээсмн. Кемэлһн келмрчнрин мергн уха, медрл, теднэ олһа кел, санан-седвэр илдкж, кезэнэс авн эндр өдр күртл чикнэ хужр ханһаж келгдж йовна. Лиджиев Т. (Үстин р-он), Утнасунов А. Д. (Яшкульск р-он), Дорджиев Ц. Г. (Сарпинск р-н), Дорджиев М. Б. (Эддрхнэ обл.), Музраев О. М., (Баһ Дөрвдэ р-он) болн Санциев П.А. (Октябрьск р-н) келмрчнрэс билг-эрдмин зөөр болсн хуучн цага зурһан кемэлһн орв.

Кезэнэ дөлөнөр болн огзмар дуулдгин тускар А.Д. Дорджиева зэцгчэс (Приютненск р-он) бичүлж авгдсмн. Эн зэцгчин «Австр[ий]ин дээнэ жилмудт һарсн дун» болн Мураева М.Б. зэцгчин (Яшкульск р-он) «Хальмгудиг нүүлһснэ туск дун» йир сонһн.

Хальмг эмтн гүрмлэ харһхларн, бурхнд шүтэд, гем-шалтгас гетлхин төлэ тэрн умшад, дом олздг бээсмн. Эн дегтрт «Хар кел утлһн Я.И. Борлыков келмрчэс бичүлж авсмн. «Хар сансн күүнэ кел утл, хамг хар сансн улсин келн хэрх болтха, уга болх болтха, эргж экинч ортха, төөрж толһачн ортха. Кенэж, байжж ав. Хар цоохр [эдин] деерк эрэ [мет] мендлж, байжж ав», – гиж хэрүл умшдг бээсмн. Эн зэцгчэс бичүлж авсн «Дорж жодвин судр умшлһна ач-тусин туск» домгт судр умшсн улс гем-шалтгас гетлэд, ут нас наслсна тускар келгднэ.

Дөрвдгч дегтрт Төвд күрэд ирсн Жижэтн гелцгин туск туужс орв. Үлгүрлхд, «Зууһин алтн дееврүр одсн йовдл» (Болдырева Б.К., Целинн р-он), «Жижэтнэ тускар» (Бахитова У. Д., Баһ-Дөрвдэ р-он), «Жижэтн гидг гелцгин тускар» (Балеев Н. С., Приозерн р-он), «Жижэтнэ тууж. Бичкн хар манж Төвд күрснэ тускар» (Меклеев С. С., Приозерн р-он), «Жижэтнэ тууж» (Бутаев С.Ш., Приозерн р-он), «Манж гелц (Жижэтн гелц)» (Халенгинов Д.С., Целинн р-он) болн н. ч. Баахн манж гелцгүдиг даһад Зууһин Алтн дееврүр баралһхар йовад, Дунд хурлд бурхд залж ирснэ тускар эн туужст келгднэ.

Мана өвкнр сурһуль уга болвчн, тедү дүнгэ гүн ухата, хурц келтэ, жирһл шинжлгч хэлэцтэ цецн улс бээсмн. Көгшдин жирһлин хаалһд байрлх чигн, зовх чигн хамг харһсмн. Энрлһтэ жилмүд санад, Сиврүр туулһсна тускар туульч Түрбэн Нусха иигж келсмн: «Мис гидг юмн хулһнар зог кеснлэ эдл зовж йовх улсвидн». Кесг түрү-зүдү үзвчн, мана өвкнр цугинь дааһад, хальмг келэн мартлго, үзсэн, соссан, чееждөн хадһлсан дорас өсч йовх үйнртэн заяһад үлдэсмн. Хальмг улсин ухани дүр болн теднэ жирһлин хэлэц эн амн урн үгин зөөрт шицгрсмн. Хурц, мергн үгэр келгдсн туульст ямаранчн күн оньган өгэд, седклэн тэвэд умшхла, баһан ханһахнь маһд уга.

«Өвгн күүнлэ күүндхлэ – чеежин сергмж». Көгшдин келсн цуг тоотиг соцсн цагт теднлэ күүндслэ эдл, чееж сарулдад, байр-бахмжар дүүрнэ. Туульчнр келжэх туулян келнэннь эв-арһар сээхрүлнэ. Нигт келэр, чимгтэхэр келгдсн хальмг туульс йир соньн, дүңцүлмүднй кецү сээхн. Олн эмтнэ жирһлин тууж дахсн туульст өвкнрин байр-бахмж, теднэ санан-седкл, ухан-тоолвр, күсл болн нээлвр шицгрсмн.

Амн үгин зөөр үлдэсн медэтнр – Хальмг Таңһчин райодт бээрлшсн дөрвд, торһуд, хошуд болн бузав төрлтэ хальмг улс. Эднэ айлһин онч келсн кевэрн хадһлата. Туульсин өвэрц кев-янзс соньн кевэрн хадһлата.

Эн дегтрмүд цецн келмрчнрин болн номтнр-зуульчлһчнрин нердинь мөцкрүлж, күндлж бээхин темдг.

Литература

1. Алтн чеежтэ келмрч Боктан Шаня (Хранитель мудрости народной Боктаев Шаня). Сост., предисл., коммент. и прилож. Б. Б. Манджиевой. – Элиста: КИГИ РАН, 2010. Өвкнрин зөөр (Сокровища предков). На калм. и рус. яз. – 172 с.

2. Буутан Санжин туульс (Сказки Санджи Бутаева). Записи 1971–1978 годов. В 2-х кн. Кн. 1 / Вступ. ст. Н. Г. Очировой; сост., подг. текстов и прилож. Б. Х. Борлыковой. – Элиста: КИГИ РАН, 2008. – 308 с.

3. В краю легенд и сказок. – Элиста: Калмкнигиздат, 1969. – С. 73.

4. Герлтсн сувсн (Б.М. Санджиеван бичүлж авсн амн урн үгин көрцгэс). Сияющая жемчужина (Фольклорные материалы, собранные Б. М. Санджиевой). Собиратель Санджиева Б. М. Записи 1972–1974 гг. / Вступ. ст., сост., предисл., подг. текстов и прилож. И. М. Болдыревой. – Элиста: КИГИ РАН, 2014. Серия «Өвкнрин зөөр» («Сокровища предков»). На калм. яз. – 230 с.

5. Горяева Б.Б. Калмыцкая волшебная сказка: сюжетный состав и поэтико-стилевая система. – Элиста: НПП «Джангар», 2011. – 128 с.

6. Дораева Р.П. Фольклорно-диалектологическая экспедиция 1970 года. Ученые записки. Вып. XI. Сер. филологическая. – Элиста, 1973. – С. 214–219.

7. Оконов Б.Б. Фольклорная экспедиция 1967 г. Ученые записки Калм. НИИЯЛИ. Вып. 7. – Элиста, 1969. – С. 225.

8. Тягинован Т.С. амн урн көрцгэс (Фольклорные мат-лы из репертуара Т. С. Тягиновой). Самозапись 2004-2010 гг. / предсл. Н. Г. Очировой., сост., коммент. Б. Б. Горяевой. Э.: КИГИ РАН, 2011. 208 с. Өвкнрин зөөр (Сокровища предков). На калм. и рус. яз.

9. Мусова Н. Н. Фольклорные экспедиции 1965–1966 гг. // Ученые записки. Вып. 5. – Элиста, 1967.

Источники

НА КалмНЦ РАН – научный архив Калмыцкого научного центра РАН. Ф. 16. Оп. 1; Ф. 16. Оп. 2.

*Б.Х. Борлыкова,
Элиста, Россия*

АУДИОЗАПИСИ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК САНДЖИ БУТАЕВА, ХРАНЯЩИЕСЯ В НАУЧНОМ АРХИВЕ КАЛМНЦ РАН

Научный архив Калмыцкого научного центра РАН (ранее Калмыцкого научно-исследовательского института языка, литературы и истории (КНИИЯЛИ с 1941 года), КНИИИФЭ (1978), КИОН АН СССР (1988), (КИГИ РАН с 1999 по 2016) в настоящее время является уникальным хранилищем фонозаписей калмыцкого фольклора. В нем хранятся полевые научные материалы, собранные специалистами института на протяжении многих лет, начиная с 60-х годов XX века по настоящее время. Это образцы речи, произведения фольклора, сведения о культуре и быте монгольских народов, проживающих на территории Калмыкии, Киргизии, Монголии и Китая.